

МОРФОЛОГИЧНА АДАПТАЦИЯ НА ТУРСКИТЕ ЗАЕМКИ В БЪЛГАРСКИ И АЛБАНСКИ (СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ ИМЕНА)

---

*Димитри Бело
Раки Бело*

В балканските езици съществуват заемки от различен произход: латински, гръцки, славянски (в албански, румънски и гръцки) и турски. Турцизмите започват да навлизат през XV век и продължават в течение на пет века, употребявайки се и след турското робство. В български и албански, както и в останалите балкански езици, те възникват в резултат от прякото влияние на турския върху тях и създават особена категория от думи, която с право би могла да бъде определена като балканистична. Тук ще хвърлим един поглед към морфологичната адаптация на тези турцизми в български и албански при съществителните имена.

За разлика от фонетиката, в областта на морфологията различията между турски език, като тюркски (аглутинативен), от една страна, и български и албански, като индоевропейски езици (флективни), от друга, са много съществени. Те се отнасят не само до елементарната адаптация на турските заемки, но и до включването им в цели морфологични категории, нехарактерни за езика източник.

Съществителни имена

1. Категорията род в български и албански

Категорията род, характеризираща имената в български и албански език, е една от основните граматични категории.

Турският език не познава разделението на имената по родове. В български език съществителните имена имат три рода: мъжки, женски и среден. Подобно е и положението в албанския език. Само ще добавим, че средният род е характерен само за определен малък брой съществи-

телни, които са по произход субстантивирани прилагателни : *të kuqtë* (червеното), *të bardhët* (бялото), *të ftohtët* (студеното), или по произход са свързани с глаголи: *të ardhurit* (идването), *të menduarit* (мисленето), *ti ecurit* (вървенето).

А. Мъжки род в български и албански

В български език от мъжки род са всички съществителни имена, които означават лица или животни от мъжки пол, както и много други съществителни имена. Съществителните имена от мъжки род завършват предимно на:

а) съгласен звук: *цар, град, бог, народ*, и по-рядко на

б) гласен звук *а(я), о, е, и*: *войвода, съдия, чичо, аташе, октомври*.

В албански език (тук сведенията за албански се привеждат в по-разгърнат вид, защото за български език са разглеждани вече достатъчно подробно в множество изследвания) от мъжки род са съществителните имена, които означават лица или животни от мъжки пол, както и много други съществителни имена. Съществителните имена от мъжки род в именителен и винителен падеж или в неопределената форма единствено число завършват на:

а) в неопределена форма именителен и винителен падеж на съгласна : *fshat* (село), *vaj* (олио), *kos* (кисело мляко), *krah* (крило) и др.

б) съществителни имена, които завършват на дифтонг *ua*, който в другите падежи (освен именителен и винителен) се превръща в *o*: *thua* (нокът), *ftua* (дюля), *krua* (чешма) и др.

в) няколко съществителни имена, които завършват на ударена гласна *i, a, e* : *mi* (мишка), *njeri* (човек), *veri* (север), *baba* (баща), *atdhe* (отечество) и др.

г) няколко съществителни, завършващи на неударена гласна *l*: *burrë* (мъж), *djalë* (момче), *gjumë* (сън), *kalë* (кон) и др.

В. Кювлиева (Кювлиева 1980: кн. 24, 1980: 78–135.) сочи, че адаптацията на безродовите турски заемки в български е извършена гладко и леко при имената от мъжки род, завършващи на съгласна, т.е. имащи нулева флексия. Подобно нещо става и при адаптирането на турските заемки в албански език:

т. aşık	б. ашик	а. ashik
batak	батак	batak
geriz	гериз	giriz
gurbet	гурбет	kurbet
denk	денк	deng
kazan	казан	kazan
– за лица		
tellal	телал	tellall
tembel	тембель	dembel
serdar	сердар	serdar

Съществителните, които означават лица от женския пол, преминават в заемащите езици – български и албански – като имена от женски род.

Заетите съществителни имена за лица от мъжки пол, окончаваци в турски език на гласна **a**, в двата езика приемници се получава родовата характеристика на формално подобните им съществителни от мъжки род с флексия **a** (войвода, юноша) в български и в албански (usta, baba). Определящ фактор за това е семантиката на съответните съществителни :

т. ağa	б. ага	а. aga
paşa	паша	pasha

В албански обличията, които завършват на **i**, се запазват без промяна. Финалните **i** и **u** в турски, се субституират в албански и български с **i** и **u**. Така съществителните за лица от мъжки пол в български получават допълнителна флексия –ия, а в албански остава само **i**:

т. acemi	б. аджемия	а. axhami
efendi	ефендия	efendi
komşu	комшия	komshi
kadı	кадия	kadi

По подобен начин се възприемат и заемките със значение занаят, постове и др. :

tenekeci	тенекеджия	teneqexhi
hacı	хаджия	haxhi
yabancı	ябанджия	jabanxhi
topçu	топчия	topçi

Групата имена за лица, които придобиват суфикс за единичност **-ин** (дублетно) от типа дервишин, дембелин и др., на албански остават непроменени, просто без суфикса **-ин** :

derviş	дервиш	dervish
tembel	дембелин	dembel
vekil	векилин	veqil

Съществителните имена за лица, образувани в турски със суфикс **-li, -lu, -lü, -li**, в български се възприемат съобразно пола, като имена от мъжки род, но с разширена наставка **-йа** (я), докато в албански остава наставката **i** и се възприемат както домашните имена на **i** от типа: пјегі (човек), bari (овчар) :

merakli	мераклия	merakli
dağlı	далия	dali
kismetli	късметлия	kësmetli

Турската наставка **-lik** и другите варианти **-lik, -luk, -lük** в албански и български (с малко изключения) имат една генерализирана наставка **-лък**:

selâmlık	селямлък	selamllık
kalabalık	калабалък	kallaballık

Б. Женски род в български и албански

В български език от женски род са всички съществителни, завършващи на:

а) гласен звук **а** (**я**): **жена, вода, стая** (стайа), **земя** (зем'а)

б) съгласен звук: **вечер, пролет, младост** (една малка част от имената)

В албански език от женски род са всички съществителни имена, които означават лица или животни от женски пол, както и редица неодоушевени имена.

Съществителните от женски род завършват:

а) в именителен и винителен падеж единствено число в неопределена форма на неударена гласна **e** без изключение: **dallëndyshe** (лястовица), **faqe** (лице), **gjethe** (лист)

б) на неударена гласна **л** (освен много малко от тях, които са от мъжки род): **dorë** (ръка), **derë** (врата), **orë** (часовник), **erë** (вятър)

в) повечето от съществителните, които завършват на *i, e, a, o*, под ударение : *bukuri* (красота), *dashuri* (любов), *be* (клетва), *kala* (крепост), *byro* (бюро)

г) на неударена гласна *o* (една част): *depo* (склад), *radio* (радио), *pallto* (палто)

Имената, които в турски завършват на *a*, се схващат (с много малко изключения като *-aga, nauua*) като имена от женски род, както в албански, така и в български:

т. makara	б. макара	а. makara
matara	матара	matara
lâpa	лапа	llapa
baklava	баклава	bakllava

В много случаи в албански език завършекът на турската заемка се субституира с гласната *e* или *l* в неопределената форма- флексия за женски род:

gayda	гайда	gajde
kazma	казма	kazmë
kama	кама	kamë
kova	кофа	kovë
ilica	лиджа	llichë
hoca	ходжа	hoxhë

Съществителните имена, които в турски завършват на *i, ı, u, ü*, в български се генерализират в група с финално *и* и добавяне на флексия *-я*, характеризираща имената от женски род от типа : сабя, земя, буря. В албански език съществителните преминават към трето склонение за имената от женски род. И тук се наблюдава обобщаване на финалната гласна *-i*:

т. burgu	б. бургия	а. burgji
turşu	туршия	turshi
çarşı	чаршия	çarshi
rakı	ракия	raki
veresi	вересия	veresi

В. Среден род в български, женски – в албански

В български език от среден род са съществителните имена, които завършват на гласна **-о, -е**: **писмо, село, момиче, море** или **-у, (ю), -и** (чужди думи в български език): **такси, бижу, меню**.

В албански език среден род се среща в определено малък брой съществителни, произхождащи от прилагателни или глаголи (виж погорните примери).

Адаптирането естествено се извършва при по-голямата част от имената в турски, завършващи на **-е**. Без проблеми в български те се превръщат в имена от среден род. В албански език също се запазва гласната **-e**, характеризираща имената от женски род. Те всички обаче минават в женски род:

т. gülle	б. гюлле	а. gjyle
perde	перде	perde
köşe	къоше	qoshe
sezve	джезве	xhezve

2. Категорията число

Съществителните имена в български и албански имат форми за единствено и множествено число. В турски език множествено число се изразява най-вече чрез афиксите **-lar, -ler**. В заемането в български и албански тези афикси за множествено число почти отпадат (в редки случаи те се запазват, без да се чувстват като множествени – **агалар**). Заетите съществителни имена образуват множествено число с окончанията за тази категория в съответните езици:

б. касап-и	а. kasap-ë
ода(я)-и	odë-a
ок(а)-и	okë-ë
чант(а)-и	çantë-a
кадифе-та	kadife-e
джудже-та	xhuxh-a
кюфте-та	qofte-e
кафе-та	kafe-e

В български език е налице и сложна флексия **-ове**, характерна за едносричните думи. Същото става и при заемането на едносричните съществителни турски. В албански език тези форми образуват множествено число както и другите съществителни:

б. борч-ове	а. borxh-e
кеф-ове	qejf-e

3. Категорията определеност

Турските заемки се подчиняват на правилата за членуване на съществителните в български и албански език, тъй като категорията определеност е балканско езиково явление.

В албански език определителния член за мъжки род единствено число именителен падеж е **i** или **u**, което определя съответно първо и второ склонение за женски род **-a** или **-ja** за трето склонение. В някои случаи съществителните имена от мъжки род, които завършват на **-o** (лични имена или наименования на градове или държави), имат членна форма за женски род **-ja**: **Козо-ja**, **Гаго-ja**, **Конго-ja**, **Осло-ja**.

Определителният член за множествено число именителен падеж е **-t(l)**, **-it**.

По същия начин се адаптират и турските заемки в двата езика, запазвайки граматичните правила в съответните езици:

Мъжки род:

б. кебап-ът (а)	а. qebap-i
ашик-ът (а)	ashik-u
аскер-ът (а)	asqer-i
бардак-ът (а)	bardhak-u

Женски род:

туршия-та	turshi-a
балтия-та	ballti-ja

В български съществителните, които завършват на **-а**, **-я**, получават членната форма **-та**, подобно на домашните съществителни от мъжки род от типа: **войвода-та**, **съдия-та**. В албански език те минават към съществителните от второ склонение (мъжки род):

б. бекрия-та	а. bekti-u
бозаджия-та	bozaxhi-u
кебапчия-та	qebapçi-u

В някои случаи това може да се получи и в албански език при съществителни, които завършват на **-o**. Тогава се прибавя членната форма **-ja**:

б. даия-та   **а.** дајл-а или дајо-ја

В български се среща и членната форма **-я, -ят** при имена, завършващи на **-й**. В албански членната форма е **-i**:

б. калай-ят (-я)   **а.** kallaj-i

Наблюдава се близко морфологично адаптиране на турцизмите в границите на всеки език (български и албански) поотделно. Най-общо, турските лексикални елементи, завършващи на съгласна в български и албански, приемат мъжки род при имената, а на гласна **-а** (или **-л**)-женски род. Това обстоятелство е важно, тъй като основната част от заемките са преди всичко съществителни имена. Числото на неадаптираните в морфологично отношение имена е минимално.

БИБЛИОГРАФИЯ

Андрейчин, 1978: Л. Андрейчин. Основна българска граматика. София, 1978.

Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. София, 1983.

Кювлиева, 1980: В. Кювлиева. Морфологична адаптация и асимилация на турските заемки – съществителни и прилагателни – в български език. ИИБЕ 1980, кн. 24, 78–135.

Лакова, 1970: М. Лакова. Структура и значение на глаголите от турски произход в български език. БЕ 1970, кн. 5, 431–441.

A. Sh. Sh., 2002: Akademia e Shkencave të Shqipërisë. Gramatika e gjuhës shqipe. 1, 2. Tiranë, 2002.

Çabej, 1976: E. Çabej. Huazimet turke. – Studime gjuhësore III. Prishtinë, 1976, 64–69.

Demiraj, 1961: Sh. Demiraj. Morfologjia e gjuhës së sotme shqipe. Tiranë, 1961.

Demiraj, 1994: Sh. Demiraj. Gjuhësi ballkanike. Shkup, 1994

Kostallari, 1989: A. Kostallari. Rreth depërtimit të turqizimave në gjuhën shqipe gjatë shek. XVII–XVIII. – Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe III. Tiranë, 1989, 93–104.